

مروری بر مفاهیم باغ ایرانی از منظر قرآن

دکتر علی بامداد¹، محمد مهربانی^{2*}

1- دکتری مرمت و احیاء ابنیه تاریخی، مدرس دانشگاه آزاد اسلامی، دانشگاه هنر اصفهان، libamdad@gmail.com

2- دانشجوی کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد لارستان، muhammed.mehrabi@gmail.com

چکیده

انسان معتقد به عالم دیگر همواره سعی داشته تا کمال گرایی خود را تا نهایت برساند و هرچه بیشتر خود را به خداوند نزدیک نموده و جایگاه خود را بعنوان خلیفه الله مطابق آیه 30 سوره مبارکه بقره در قرآن کریم « وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ » در این عالم محکم نماید. این انسان باتوجه به اینکه خداوند وی را خلیفه ی خود در زمین خطاب نموده است همواره کوشش نموده تا بدنبال دوری گذاری که از عالم دیگر دارد؛ این عالم و جهان فانی را مطابق آنچه که خداوند از سرای جاودان توصیف نموده است برای سکونت چند روزه ی خود بیاراید و ویژگی هایی را که باعث حیات طیبه و جاویدان خود مطابق قرآن کریم توسط خداوند توصیف گشته را که باعث آرامش روح وی می گردد، برای زندگی موقت خود در این جهان نیز مشابه سازی نموده و هرچند در مراتب بسیار پایین تر و بصورت ناقص تر، از ویژگی های کلیدی و اساسی عالم بالا استفاده نموده تا بتواند موجب ایجاد آرامش درونی کالبد و روح خود گردد و مراتب ایمان خویش را محکم تر نموده و خود را برای انتقال از یک جهان فانی به عالم جاویدان آماده نماید. این مقاله میکوشد تا با بررسی ویژگی های اساسی و بنیادی باغ های ایرانی که مطابق با اصول فلسفی عرفانی اسلام طراحی گشته اند به تبیین و شناخت بهتری از تفکر طراحی باغ ایرانی مطابق با آیات قرآن کریم بپردازد و با مرور در فلسفه و عرفان؛ رویکرد ذهنی طراحان ایرانی را برای مخاطب بازگو نموده و در مرحله ی بعد با نگاهی بر آیات قرآن کریم به ویژگی های مشترک توصیف شده در آیات قرآن کریم و باغ های ایرانی بپردازد.

واژه های کلیدی: معماری ایرانی، باغ ایرانی، فردوس، بهشت، قرآن، طوبی

مقدمه

در این مقاله سعی می‌گردد تا با بررسی و کنکاشی در آیات قرآن کریم و شناسایی اصول نامبرده شده توسط خداوند متعال در توصیف بهشت جاویدان و خصوصیات آن، به بررسی معادل‌های آن در باغ‌های ایرانی پرداخته شود.

قرآن کریم در توصیف بهشت از عناوین و ویژگی‌هایی یاد می‌کند که باعث آرامش جاویدان روح انسان در عالم دیگر گشته و بهترین نوع صفات را با توجه به شناخت انسان از این عالم و با مروری بر خصلت‌های ذاتی انسان برای وی می‌آورد و برای انسان مرور میکند که سرای جاویدان، سرای دیگر است و انسان باید خود را برای انتقال از این عالم به عالم دیگر آماده نماید.

با توجه به اینکه خداوند متعال آیات و نشانه‌های خود را براساس درک و شناخت انسان این عالم، نزول داده تا به قدر فهم و درک این انسان برسد و براساس نیازهای ذاتی وی به شناختی هرچند سطحی و در مرحله‌ای پایین‌تر برسد؛ شناخت اولیه‌ای از نیازهای خود در این عالم را پیدا نموده و براساس ویژگی‌هایی که خداوند مطرح می‌نماید خود را با این عالم برای نیازهای چند روزه خود وفق نموده و برای تأمین آرامش خاطر روحی و جسمانی خود، در آیات قرآن کریم تفکر نموده و با شناختی که از خود، جهان و عالمی که در آن زندگی میکند، آفریدگارش و هدف آفرینشش، عالم دیگر و سرای جاویدان می‌یابد بتواند همچون درختی که از بذری بی‌جان پدید آمده، به وسیله‌ی یک عنصر حیات بخش (آب) جان گرفته و آرام آرام رشد نموده تا به مرحله بلوغ رسیده و در نهایت با سیر نمودن روند زندگی خود به نهایت کمال رسیده؛ به شناختی از تمام ویژگی‌های که این عالم و پروردگارش دارد رسیده و به حد کمالی که می‌تواند کسب نموده، دست یابد.

براساس آموزه‌های قرآن کریم، هرچه در عالم آفرینش، لباس هستی پوشیده و از «عدم» به «وجود» آمده اعم از جمادات، نباتات و حیوانات جملگی با زبان حال و زبان قال به تسبیح و تقدیس و ستایش ذات اقدس الهی مشغولند تا آنجا که شیخ بهایی می‌فرماید:

بلبل به چمن زان گل رخسار نشان دید	پروانه در آتش شد و اسرار عیان دید
عارف صفت روی تو در پیر و جوان دید	یعنی همه جا عکس رخ یار توان دید
دیوانه منم من که روم خانه به خانه	عاقل به قوانین خرد راه تو پوید
دیوانه برون از همه آیین تو جوید	تا غنچه بشکفته این باغ که بوید
هر کس به زبانی صفت حمد تو گوید	بلبل به غزلخوانی و قمری به ترانه

با توجه به تأکیدی که بر باغسازي و کاشت درخت در اسلام، قرآن و آموزه‌های آن شده است، این مقاله میکوشد تا پیوند میان فلسفه باغسازي ایرانی و آیات قرآن کریم را بررسی نموده تا به شناختی از اصول و مبانی فکری و نظری معماران ایرانی پرداخته که چگونه معمار ایرانی با توجه به آموزه‌های مورد قبول خود بر اساس آیات و روایات توانسته مبانی فکری خود را وارد طرح باغ ایرانی نموده و باغ‌سازی ایرانی که ریشه در باورهای کهن داشته با ورود اسلام به این سرزمین را منطبق با آموزه‌های اسلامی ساخته؛ بر پویایی و جذابیت خود افزوده و پویایی خود را ادامه داده و اینگونه موجب خلق شاهکارهای باغ‌های ایرانی در سراسر این سرزمین نماید. مقاله سعی دارد تا با بررسی زوایای پنهان آیات قرآن کریم و ویژگی‌های باغ‌سازی ایرانی، انطباق ویژگی‌های این دو را از نگاه کالبدی و معنا شناختی بررسی نماید تا در نهایت ارتباط و پیوندهای میان باغ‌سازی براساس کهن‌الگوهای ایرانی در شیوه کاشت درختان و باورهای قرآنی را منطبق سازد.

روش تحقیق

در این پژوهش روش اسنادی و کتابخانه ای با تکیه بر تکنیک های توصیفی- تحلیلی، تحلیلی- تفسیری و آنالیز اطلاعات جمع آوری شده بر اساس قیاس آن ها با استفاده از تفاسیر قرآنی معتبر و روایات ائمه اطهار انجام شده است. این پژوهش با هدف بررسی اطلاعات از طریق مطالعات کتابخانه ای و تحلیل و تفسیر نتایج حاصله از استخراج اصول مبتنی بر آیات قرآنی و روایات و تطبیق آن با معماری ایرانی اسلامی صورت پذیرفته است.

مروری در فلسفه

در ابتدای مساله، آنچه را که بنظر مهم جلوه می نماید مرور خلاصه ای بر نظریه مثل افلاطونی و فلسفه ی اشراقی می باشد. افلاطون در انتهای کتاب ششم جمهوری برای تبیین مراتب هستی و معرفت متناظر با آن از تمثیل مزبور استفاده می کند. «اکنون خطی را تصور کن که به دو بخش نابرابر تقسیم شده است: یکی از آن دو بخش عالم دیدنی هاست و دیگری عالم شناختنی ها. هر یک از این دو بخش را نیز به همان نسبت به دو جزء تقسیم کن» (افلاطون، 1380، ص 1051). سپس افلاطون شروع به توصیف هریک از این چهار بخش می کند. در دو بخش مربوط به عالم دیدنی ها یا محسوسات (دوکاسستا)، از حیث هستی شناختی یکی مربوط به خود اشیاء محسوس و دیگری مربوط به سایه یا تصاویر آنهاست. افلاطون اشیاء محسوس را در بالا قرار می دهد و سایه یا تصاویر آنها را که از حیث هستی شناختی نازل ترند، در پایین ترین مرتبه قرار می دهد. اما آنچه به بحث ما مربوط است در نیمه ی بالایی قرار دارد. افلاطون ابتدا فرضیات و مفروضات را در نیمه ی پایین عالم معقولات قرار می دهد و سپس بر فراز آن ایده ها یا عالم مُثُل را به عنوان بالاترین و والاترین مرتبه ی هستی جای می دهد و تنها این بخش چهارم را «شناسایی به یاری خرد، یا دانش به معنی حقیقی» (بورمان، 1387، ص 69) می نامد.

از این رو رخداد کیهانی و تمثیل باغ مورد پژوهش قرار گرفته و از سوی دیگر در ادامه بحث حکمت مینویی، حکمت الاشراق سهروردی به عنوان مروج این حکمت در ایران و رسوخ در هنر ایرانی بررسی می شود. زیرا با اشارت های هانری گُربن در شرح حکمت اشراق، می دانیم که اقلیم هشتم، عالم ظهور هنر مینویی ایرانیان است و چنان چه می دانیم هشت بهشت نوعی طرح معماری ایرانی است که در میانه باغ ها ساخته می شود و هشت عددی رمزی خورشید محسوب میشده و هشت جایگاه پاکان و پارسیان است، پس ساحتی مینویی است و مکانی است که در آن جسم معنویت و واقعیت های معنوی جسمیت می یابند (دادبه، 1383: 49). عرفا چنین تعبیری را برای عالم مثل چیزی شبیه تصویر ماده در آینه و خود آن ماده می دانند. ظهور و تجلیات صور در مظاهری که مجموعاً ماده را تشکیل می دهد مثل دیدن چیزها در آینه است؛ که در حکم دیدن چیزها در هورقلیا، عالی ترین مدینه تمثیلی در عالم مثال یا اقلیم هشتم است آینه راه ورود به هورقلیا را به ما می نمایاند مثل تصویر ایوان غربی مسجد شاه که نور خورشید بامدادان به آن می تابد و تصویر آن در آب حوض مرکزی منعکس می شود (استیرلن، 1377: 8). به واسطه فرمان الهی که طبیعت را عبادتگاه مسلمانان قرار داده است طبیعت مخلوق پروردگار در چهارچوب مصنوع دست انسان تبدیل می شود و از این طریق در وحدت درهم تنیدگی، هماهنگی و آرامش طبیعت حتی در حیطه شهرهای بزرگ و کوچک احاطه می شود در واقع معماری قدسی، مرکزی می شود که این کیفیات به واسطه در کل محیط شهری سریان می یابد (بورکهارت، 1392: 52).

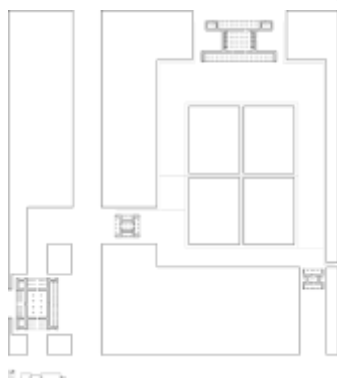
باتوجه به آنچه گفته شد روشن میگردد که طراحان ایرانی و معتقد به عالم مُثُل بدنبال به تصویر کشیدن نمودی از بهشت برین قرآنی (مطابق آنچه در قرآن آمده) بصورت باغ هایی در این دنیا و حتی در کنار شهرها و خانه های اسلامی بوده اند. طراحان ایرانی اسلامی پا را فراتر نهاده اند و باغ های ایرانی اسلامی را تا روستاها و کوچک ترین سکونت گاه های انسانی گسترش داده اند و اکنون میتوان بهترین نمونه های طراحی باغ های ایرانی را علاوه بر شهرها در مناطق کویری و روستاها نیز مشاهده نمود.

باغسازی ایرانی پیش از اسلام

باغ ایرانی پاسارگاد را ریشه معماری این باغ‌ها دانسته‌اند. کوروش کبیر شخصاً دستور داده بود که باغ پاسارگاد چگونه ایجاد شود و درخت‌ها نیز به چه شکل کاشته شوند و در واقع هندسی سازی باغ و شکل و شمایل آن از دیدگاه کوروش به باغ ایرانی گرفته شده است. در دوره ساسانیان نیز باغ‌ها در جلوی کاخ‌ها و معابد شکل گرفتند و این موضوع در دوره اسلامی نیز ادامه یافت. قدیمی ترین سند تصویری که نظم باغ ایرانی را به تصویر می‌کشد به دوره ساسانیان باز می‌گردد. در نقش برجسته طاق بستان، صحنه شکار خسرو پرویز، طرح باغ - شکار او را در طاق بستان نشان می‌دهد. این نقش برجسته تا حدود زیادی هندسه باغ و عملکرد آن را هویدا می‌کند (مهربانی گلزار، 1391: 6 الی 11). این باغ‌ها به عنوان یک ساختار کامل، بیانگر رابطه تنگاتنگ میان بستر فرهنگی و طبیعی است و نشانه‌ای از سازگار نمودن و همسو کردن نیازهای انسان و طبیعت است. خالق باغ با اتکا به دانش تجربی خود فضایی را ایجاد می‌کرد که باعث بقاء و پویایی بستر طبیعی می‌شد (حیدری و ایرانی بهبهانی، 1387: 3). آغاز انتظام بخشی به باغ را باید در زمان هخامنشیان جستجو نمود. در باغ‌های سلطنتی پاسارگاد (قرن ۶ قبل از میلاد) وجود هندسه منظم در باغ شاهی (اختصاصی) و در مقیاس کلان در باغ‌های پیرامون کاخها، تبدیل به الگویی شده است که بعدها در دوره ساسانی و پس از اسلام شاهد تکامل آن هستیم. (مهربانی گلزار، 1391: 6 الی 11)

در دوران ساسانی (۲۲۴-۶۳۳ میلادی) باغسازی گسترش فراوانی می‌یابد. جایگاه والای طبیعت در تفکر زرتشت به ویژه پرستش آب موجب گردید تا علاوه بر انتظام انسانی در باغ چشم اندازه‌ها و بستر طبیعی نیز مطرح گردد. باغ قصرهای این دوره همانند تخت سلیمان و کاخ فیروز آباد بیستون در بستر طبیعی جذاب مانند دریاچه و چشمه مکان یابی گردیدند. تنوع هندسی مشخص ترین ویژگی باغ‌های این دوره است. انتظام‌های محوری، مرکزی و چهاربخشی در باغ‌های این دوره دیده می‌شود. با استقرار تمدن اسلامی در دوره بنی‌امیه در سامره و اندلس باغ‌هایی احداث گردیدند که همچنان از باغ‌های ساسانی مورد الگوبرداری قرار گرفته بود. بسیاری از محققین با شکوه‌ترین عصر باغسازی در ایران را در دوره صفویه می‌دانند. باغسازی در دوران صفویه از قزوین شروع شد و این شهر به عنوان پایتخت صفویه انتخاب گردید و به صورت باغ شهر سازمان یافته بود که اکنون از باغ‌های درباری بجز چند ساختمان چیزی باقی نمانده است. در زمان شاه عباس، پایتخت از قزوین به اصفهان تغییر مکان داد. در اصفهان از همنشینی فضاهای فضاهای شهری، خیابان، میدان و باغ ساختار هندسی این باغ شهر شکل گرفت. ابتدایی ترین و ساده‌ترین اصل هندسی باغ ایجاد محوری در میانه باغ و به موازات طول آن می‌باشد. به طور معمول در دو طرف این محور درختان سایه انداز کاشته شده است. هندسه باغ از تقسیمات راست گوشه تشکیل شده است. مهمترین این تقسیمات، انتظام چهار بخشی است. انتظام باغ بر اساس هندسه محوری و تقارن است. شکل باغ ایرانی شامل انتظام آب، انتظام گیاه و انتظام معماری است. این انتظام در قالی‌های ایرانی نیز قابل جستجو می‌باشد و عناصر این انتظام (آب، گیاه و معماری) در نگارگری ایرانی موجودند و تصویری ایده‌آل از باغ ایرانی را ارائه می‌دهند. (حیدری و ایرانی بهبهانی، 1387: 3-5)

شکل 1- باغ های پاسارگاد (ماخذ: خسروی، 1394: 39)

انواع باغ های ایرانی

الگوهای هندسی و کالبدی در باغ ایرانی

نظام هندسی

در ساده ترین توصیف از نظام ساختار هندسی باغ ایرانی باید گفت: محدوده باغ به شکل مربع یا مستطیل کامل و متناب با حجم آبی که در آن قرار دارد در زمین مورد نظر شکل می گیرد و متناسب با ویژگی زمین (که می تواند مسطح یا شیب عمومی کم، شیبدار، نزدیک رودخانه یا در محل برکه باشد) برپایه ای هندسه ای منظم کرت بندی و یا تراس بندی می شود. ساختار هندسی در باغ ایرانی به سه صورت عمده شکل میگیرد. ایجاد یک محور در طول باغ، در نظر گرفتن دو محور متقاطع عمود بر هم و یا ایجاد سه کشیدگی موازی در عرصه باغ و سپس تقسیم باغ به مربع هایی که خود دارای تقسیمات منظم هستند. در متون علمی بیشتر بر ساختار هندسی دو محوری تاکید شده است اما در بخش های بعدی کتاب، به ویژه در تطبیق الگوی جامع و طرح چهار باغ با توصیفات آن در متون تاریخی و نیز در بخش بررسی باغ-فرش ایرانی خواهیم دید که طرح تک محوری باغ ایرانی نیز بسیار مهم و رایج بوده است. از باغ های تاریخی موجود می توان به باغ دولت آباد در یزد بر اساس طرح تک محوری و باغ فین در کاشان با ساختار دو محور عمود بر هم و نیز تلفیق آن با طرح سه کشیدگی موازی اشاره کرد. به این ترتیب زمین مربع یا مستطیل شکل بر اساس ساختار تک محوری، دو محور متقاطع یا سه کشیدگی موازی به عرصه هایی تقسیم میشود و هر عرصه با تقسیمات مربع شکل که هر یک از این تقسیمات خود به مربع های دیگری تقسیم شده، کرت بندی می شود. باغ ایرانی نیز بر اساس شکل هندسی چهارگوش ساخته شده و این چهارگوش به طور غالب مربعی کامل است که با باورهای ایرانیان مرتبط است. (شاهچراغی، 1394: 43)

باید گفت در ترتیب دادن و ایجاد فضای باغ ایرانی برای داشتن روشنی (وضوح)، ریاضی به کار گرفته میشود... باغ ایرانی با حصار در شکل مستطیل محصور میشود با محورهای عمود بر هم و موازی با اضلاع حصار تقسیم بندی میشود و در شکل یابی نظام استقرار (سازمان فضایی) باغ زمینه هندسی مربوط به دیگر نظام ها، از جمله نظام آبیاری، نظام کاشت، نظام معماری و نظام منظری فراهم میشود. (میرفندرسکی، 1383، 10)

طرح دو محوری عمود برهم	طرح دو محوری	طرح تک محوری

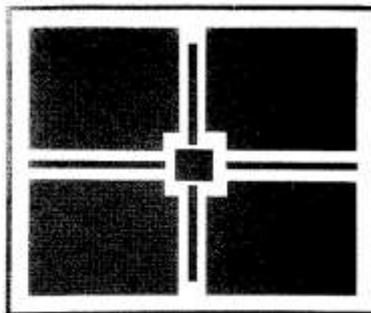
جدول 1- نظام ساختار هندسی باغ های ایرانی (ماخذ: شاهچراغی، 1394: 43)

بر مبنای پژوهش های اخیر الگوی مرجع باغ ایرانی را می توان نمونه ای آغازین (آرکه تایپ) دانست که فصل مشترک بین باغ های ایرانی بوده و این الگو در قالی های ایرانی با طرح باغ ایرانی متبلور شده است. اگر بر اساس رویکردی کورونولوژیک که بر اساس شکل گرفتن مفاهیم و اجزای تشکیل دهنده باغ مثلی تنظیم شده، عمل کنیم الگوی مرجع باغ ایرانی چنین توصیف می شود:

محدوده ای مربع یا مستطیل شکل از زمینی نسبتاً وسیع که با دیواری در پیرامون آن محصور است. سطح این محدوده با دو محور

(دو جوی) متقاطع عمود برهم به چهار قسمت مساوی تقسیم می شود. آب از فواره واقع در مرکز حوض در محل تقاطع این دور محور، فوران کرده و به چهار جوی هدایت می شود و درختان درون سطوح مربع شکل را آبیاری میکند. اصلی ترین بنای باغ (کوشک) در مکان تقاطع دو محور قرار میگیرد. (شاهچراغی، 1394: 42)

شکل 2- الگوی مرجع باغ ایرانی (ماخذ: شاهچراغی، 1394: 42)

نظام کاشت

نظم کاشت درختان و گیاهان در باغ ایرانی علاوه بر آن که باغ ایرانی را مبدل به پاسخی مناسب به ویژگی های اقلیمی و جغرافیایی سرزمین ایران کرده، کیفیت ویژه ای به کالبد و فضای باغ ایرانی بخشیده است، موجب پدیدار شدن نظام هایی چون نظام سایه و نظام منظر به مثابه نظام های متمایز نسبت به نظام های فضایی بازشناسی شده در باغ سازی دیگر تمدن ها شده است. نظام کاشت باغ ایرانی، هم موثر بر نظام ساختار هندسی و هم متأثر از آن است، زیرا از یک سو دیدگاه کاربردی، شیوه های کاشت و کشاورزی را سبب پیدایش ساختار هندسی میداند و از دیگر سو نظام کاشت نیز متأثر از این هندسه است به طوری که کاشت درخت و گیاه در باغ ایرانی با در هم تنیده شدن هندسه یاد شده و نظام آب ویژگی های شناخته شده ای یافته است (شاهچراغی، 1394: 65). یکی از مهم ترین و قدیمی ترین متن های مربوط به طرح کاشت و ساخت چهارباغ ایرانی در روضه هشتم کتاب ارشادالزراعه، تالیف ابونصر هروی مربوط به سال 921 هجری قمری است که به دقت شیوه و مکان کاشت درختان و گیاهان را به تفکیک گونه ها و مکان ها بیان کرده است. البته باید توجه داشت که گونه ارجح درختان، گیاهان و گل های باغ متناسب با اقلیم هر منطقه در هر یک از شهرهای ایران، مکان مناسب و شیوه کاشت بومی مربوط به خود را حفظ کرده است. (همان)

نظام کاشت و سایه

کاشت انواع درختان بلند و سایه افکن بر اساس نظام ساختار هندسی باغ، نظام متمایزی از سایه و روشن در باغ ایرانی به وجود می آورد. هر چند این موضوع پاسخی کارکردی به اقلیم (مناطق گرم و خشک) ایران محسوب می شود اما بر کیفیات فضا و کالبد باغ ایرانی تاثیر مستقیم می گذارد. در باغ ایرانی، (به خصوص در نواحی گرم و خشک) کاشت درختان بلند قامت و سایه افکن در محورهای اصلی باغ به صورت خطی، معابر و دسترسی ها را حتی زیر تابش نور آفتاب سوزان، تحت سایه قرار میدهد. (همان: 72) بجز محورهای اصلی باغ در اطراف مکان های تجمع یا نشستن در باغ نیز درختان سایه افکن کاشته می شود. در برخی شهرها به این مکانها ی نشستن بانه گاه گفته می شود که نشیمن تابستانی است. (نقل از پیرنیا، 1358، 9) بانه گاه به اهمیت "مکان بودگی" و "حس مکان" در باغ ایرانی اشاره دارد. نظام سایه اصولاً در اقلیم و زادگاه باغ ایرانی دارای نقش مهم و بار معنایی مثبت بوده و میتوان آنرا یکی از اجزا مهم در باغ به شمار آورد خصوصاً زمانی که در شرایطی که با استفاده از آب، به نحوی میزان رطوبت

محیط امکان افزایش داشته باشد، مجموعه این دو عامل به بنیادی ترین مفهوم باغ ایرانی شکل می دهد که همان ایجاد فضایی است که فرح بخش نامیده می شود. (مسعودی، 1382، 183)

نظام کاشت و بویایی

کاشت و پرورش گل های معطر از جمله بهار نارنج، یاس، و محمدی و ... در باغ های ایرانی گویای علاقه ی ایرانیان به پراکندن رایحه ی خوش در فضای باغ و معطر کردن آن بوده است. کاشت گیاهان و بویره درختان علاوه بر ایجاد سایه و کاهش دمای هوا موجب تلطیف هوا شده و گاه نیز گرد و غبار موجود در هوا را به خود جذب می کنند (بخصوص در شهرهای کویری که گرد و غبار محلی دارند). بعضی از گونه گیاهان نیز دقیقاً به همین منظور کاشته می شوند مثل درختچه های گل ابریشم که برگ های آن به دلیل آن که پرز دارند گرد و غبار را جذب میکنند (شاهچراغی، 1394: 73)

نظام آب

آب زاینده باغ است و در سرزمین ایران که دو سوم آن مناطق گرم و خشک است، تامین آب، استخر آب، هدایت آب، تقسیم آب و استفاده از آب با دقت و حساسیت کم نظیر و نیز با کارگیری علوم و فنون مخصوصی میسر است. مهمترین منابع تامین آب در ایران، آب های آسمانی و آب های زمینی است (شاهچراغی، 1394: 74). قدیمی ترین و یکی از معتبر ترین رساله های تالیف شده در خصوص یافتن و استخراج آب در دشت ها و فلات ایران، کتاب "استخراج آبهای پنهانی" تالیف دانمندی به نام الکرچی در قرن پنجم هجری است. این رساله، مؤید آنست که فن یافتن، استخراج و هدایت آبهای پنهانی در لایه های زمین در مناطق گرم و خشک ایران به پشتوانه علوم بسیار پیشرفته (نسبت به زمان خود) و محاسبات بسیار دقیق (بخصوص با کمک از علم مثلثات) ممکن بوده که البته به ساده ترین ربان ممکن شیوههای علمی و ساده را برای مردم آن روزگار به نگارش درآورده است. الکرچی مینویسد من حرفه ای را پر فایده تر از استخراج آبهای پنهانی نمیدانم، زیرا به کمک این کار زمین آبادان میگردد و زندگی مردم سازمان میپذیرد و سود فراوان به دست می آید. (الکرچی، 5 ه ق: 2)

رابطه انسان با طبیعت از نگاه اسلام

رابطه انسان با طبیعت را از دیدگاه اسلامی با برداشتی از حدیث مبارک حضرت علی (ع) پیگیری می نمایم. امام انسان را غیر از جسم، دارای چهار نفس (موجود زنده) دانسته اند، یعنی نفس گیاهی، حیوانی، تدبیرگر قدسی و ملکه روحانی، قوا و خواص مستقل خود هستند. در حدیث دیگری که در واقع فرازی از خطبه اول نهج البلاغه است، حضرت رابطه خداوند را با پدیدارها و عناصر طبیعت، چنین بیان میفرماید: «خداوند درون اشیاء است و با آن یکی نیست و بیرون از آن است و از آن جدا نیست». حکمای اسلامی برای مثال زدن و توضیح دادن رابطه انسان با تصویرش را در این مقوله مطرح می نمایند. از آنجا که خداوند در سوره انعام آیه 2 یکبار خلقت انسان را به خاک نسبت می دهد «هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ طِينٍ» و در آیه ای دیگر خلقت انسان را به روح نسبت میدهد «فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي» (سوره حجر آیه 29)؛ بنابراین برداشت ما این است که اولاً همچنان که حکمای اسلامی گفته اند، انسان به تنهایی جهان کوچک است؛ یعنی تمام مراتب وجود اعم از عوالم مادی، گیاهی، حیوانی، عقلانی و روحانی در خلقت او وجود دارند. ثانیاً رابطه نفس روحانی انسان با سایر عناصر وجودی او میتواند به اذن الهی مانند حضرت حق با پدیدارها باشد، همچنان که در حدیث فوق مطرح شد، یعنی بعد روحی انسان در سایر نفوس و جسم او ظهور دارد. اما با آنها یکی نیست و بیرون آنها است. با نتیجه گیری از مقدمه فوق میتوان گفت رابطه انسان با طبیعت در واقع رابطه بعد روحی انسان با سایر ابعاد و عناصر وجودی خود است، یعنی رابطه انسان با عناصر طبیعت در واقع رابطه بعد روحی انسان با سیر تکاملی انسان را ممکن می نماید. بنابراین ادراک قوانین حاکم بر طبیعت، یعنی ادراک قوانین حاکم بر عناصر وجودی خود و احترام و

آبادانی طبیعت، یعنی احترام به خود و آبادانی عناصر وجودی خود و بی توجهی و تخریب آن ها یعنی بی توجهی و تخریب وجود خود. (مهدی نژاد و زرغامی و سادات، 1394: 27)

مبانی نظری باغ ایرانی پس از اسلام

درنگاه سنتی، انسان همچون هر پدیده دیگری وجهی مادی و وجهی متعالی و الهی دارد. وجه الهی انسان، انسان کامل است. انسان کامل کسی است که در شریعت، طریقت و حقیقت تمام باشد و او را چهار چیز به کمال باشد: احوال نیک و افعال نیک و اخلاق نیک و معارف. مقام انسان کامل در تصوف مقامی است که انسان بتواند به مرتبه فناء فی الله برسد (حجت، 1384: 57). احترام به طبیعت چه دوران قبل از اسلام و چه دوران بعد از اسلام به عنوان نوعی تجلی باغ بهشت می دانند که براساس مفاهیم و الگوهای موجود در باغ ایرانی و تاثیر گیری باغ ایرانی از اندیشه های عرفانی اسلامی است. هویت باغ ایرانی براساس تعریفی که از هویت داریم از دو وجه «وجود» و «ماهیت» تشکیل شده است (نقره کار، 1387: 55). بسیاری از محققین و باغ شناسان، باغ ایرانی را تمثیل، انعکاس یا بازتابی از بهشت دانسته اند (شاهچراغی، 1394: 114). از آن جا که باغ ایرانی مبنای شکل گیری باغ اسلامی است (Dickie, 1968, p: 238) در بررسی باغ بهشت به عنوان تمثیلی از بهشت نظرات برتر پژوهشگران باغ اسلامی نیز بررسی شده و لازم به یادآوری است که مبنای اصلی چنین بحثی، شباهت و در برخی موارد مطابقت میان کالبد و اجزای باغ ایرانی و توصیفات مادی از بهشت موعود در آیات قرآن به عنوان مرجع تفکر اسلامی است. که به خصوص پس از گسترش اسلام در ایران به آنها بیشتر توجه شد و در دوران تاریخی بعدی حتی بسیاری از باغ ایرانی هرچه شبیه تر به توصیفات در آیات قرآن ساخته شدند (شاهچراغی، 1394: 114). در توضیح این مطلب باید گفت در قرآن حدود 386 بار کلمات مترادف واژه بهشت و اجزای آن به کار برده شده که در این میان 81 مورد آن بهشت های زمینی را توصیف و 306 مورد بهشت و دنیای آخرت را وصف کرده است. بسیاری از کلماتی که قرآن برای توصیف بهشت اخروی به کار برده است همان کلمات و عباراتی است که برای وصف باغ های دنیوی و زیبایی های آن استفاده شده است. بهشت اخروی پاداش کسانی است که ایمان آوردند و عمل صالح انجام دهند همچنین تقوی، احسان، جهاد و شهادت، صبر و تحمل مشکلات، ترس از مقام خداوند، انفاق، ایمان، راستگویی، اطاعت از خداوند و پیامبر و مواردی دیگر... در قرآن برای اعمالی که پاداش آن بهشت خواهد بود، ذکر شده است (همان). همانطور که اشاره شد بهشت، چه اخروی و چه زمینی، با تمثیلات مادی در قرآن توصیف شده، همچنین لازم به ذکر است که از نظر برخی از محققین، معماران مسلمان با عنایت به توصیفات قرآن، باغ هایی را در این جهان فناپذیر ساختند که به راستی تمثیلی از بهشت است. (انصاری، 1386: 40)

سیدحسین نصر در این باره میگوید: «هنر اسلامی نیز، تحت تأثیر آموزه [سلبی] اسلام در گریز از طبیعت نگاری و تقلید عین به عین، مقلد صرف اشکال ظاهری طبیعت نیست، بلکه اصول اساسی آن را متجلی میکند (نصر، 1375: 15). ایرانیان باستان (همانند مصری ها و هندوها و...) چنان به حیات پس از مرگ اعتقاد داشته اند که حتی وسایل روزمره ی زندگی شخص متوفی را به همراه جسدش مدفون می ساختند. این اعتقاد، همواره با تصوّر حیات ابدی در سعادت و یا شقاوت همراه بود و تصویر بهشت را به ذهن بشر آن روزگار را که عمدتاً ذهنیتی اسطوره ای داشت و این عقیده تمام زندگی وی را تحت تأثیر قرار میداد، متبادر میساخت. از این بابت است که همواره آتش تمنای آن مینوی مثالی در دلش زبانه میکشید. این اعتقادات، با ورود اسلام به ایران نه تنها کمرنگ نشد، بلکه همواره در کتاب آسمانی دین جدید مورد تأکید قرار گرفت به طوری که خداوند به طور مکرر و مؤکد «الذین امنوا و عملوا الصالحات» را به داخل شدن به «جنت تجری من تحت الانهار» بشارت میدهد (بقره/ 25؛ آل عمران/ 15؛ النساء/ 13؛ المائده/ 12؛ ...). علاوه بر آنکه بر شباهت بین اجزاء، عناصر و کالبد باغ ایرانی با توصیفات باغ بهشت در آیات قرآن در متون ادبی، سفرنامه ها و یادداشت های مسافران بارها اشاره شده، در دهه های اخیر بسیاری از محققان و باغ شناسان (به ویژه محققان غیر ایرانی) برای فهم باغ های اسلامی در ایران، هند، اسپانیا، ترکیه و کشورهای عربی از آیات قرآن و توصیفات آن از باغ

بهشت به عنوان مبنای اصلی شکل گیری این باغ ها استفاده کرده اند. (Wescoat, 1986, p:10). بسیاری از محققین بازخوانی، بازاندیشی و بازشناسی باغ ایرانی را بر پایه توصیفات از بهشت در آیاتی از قرآن انجام داده اند و در ارایه نتایج خود از دیدگاههای معنائشناسی، باغ ایرانی را تمثیلی از باغ بهشت دانسته اند (شاهچراغی، 1394: 117). از جمله این پژوهشگران که چنین رویکردی در تحلیل و بررسی باغ های ایرانی دارند ایو پورتر است، وی علاوه بر اشاره به ریشه های مذهبی شکل گیری باغ ها در ایران، در دوران پیش از اسلام و در زمان رواج دین زرتشت در ایران، مبنا و پایه بازخوانی باغ های ایرانی را آیات قرآن و توصیفات بهشت می داند و مینویسد: توصیفات قرآنی روشن ترین توصیفات از مشخصات بهشت است و مکانی که به عنوان فضایی محصور (طبیعتاً دور از دنیا) با آبیاری مناسب، پوشیده از درختان میوه و... تمامی برای رضایت ایمان آورندگان است (The venart porter, 2003: p14). سپس چنان که ایزابلت مویننهان در سطور اولیه کتابش مینویسد: بهشت وعده داده شده در قرآن، شامل طبقاتی از باغ هاست که هر کدام از دیگری با شکوه تر است. در باغ های اسلامی ایران و هند، طبقه معمولاً معادل با محصور بودن است که برگرفته شده از باغ بهشت در قرآن است (Moynihan, 1979: p:6). حسرت باغ و تمنای مینو به جهت شرایط اقلیمی از یک سو و به جهت اعتقادات مذهبی از سوی دیگر، باعث به وجود آمدن باغ هایی شد (Persian Garden) که آنها را باید نمونه ی مثالی آن بهشتی دانست که نمی توان در جایی به جز ذهن و اعتقادات ساکنان این سرزمین جست؛ چرا که ذهن این مردم از دیرباز چنان پرورده شده که هستی را به دو ساحت محسوس و معقول تقسیم کند و برای هرچیز این جهانی، نمونه ی بی نقص مثالی آن جهانی یا ملکوتی قایل شود. (جیمز، 1381)

محیط باغ ایرانی به طور همزمان به همه حواس پنجگانه انسان می پردازد، هم به تجربه مستقیم انسان درمی آید و هم به طور همزمان باشند در باغ را به سطحی انتزاعی و نمادین از مفاهیم و معانی هدایت میکند. اما در حقیقت این خود انسان است که در شکل دادن به محیط مساعد و مطلوب، دخالت دارد. در واقع طبیعت بکر بر اساس تکرار قانون طبیعت شکل می گیرد اما محیط باغ بر اساس «خواست» انسان انتظام می یابد و «خواست» رویدادی تاریخی، متغیر، هدفمند و قابل کنترل است. خواست به مثابه اداره آگاه با هدف دگرگون کردن محیط نامساعد در ایجاد باغ، متکی به قدرت و تصمیم، مهارت، دانش و پاکی روان سازندگان است که به طور هدفمند و تابع وضعیت طبیعی عمل می کند. (میرفندرسکی، 1383: 10)

بررسی ویژگی ها و نعمت های بهشت از دیدگاه قرآن در سوره مبارکه انسان

جدول 2- بررسی ویژگی ها و نعمت های بهشتی از نگاه قرآن (ماخذ: نگارندگان)

شماره آیه	نعمت های قرآنی	ترجمه	نعمت های ذکر شده در باغ بهشتی	دیدگاه
سوره انسان آیه 12	وَجَزَاهُمْ بِمَا صَبَرُوا جَنَّةً وَحَرِيرًا	و در برابر صبرشان، بهشت و لباسهای حریر بهشتی را به آنها پاداش می دهد!	مسکن و لباس های فاخر	عینی و کالبدی
سوره انسان آیه 21	عَالِيَهُمْ ثِيَابٌ سُنْدُسٌ خُضْرٌ وَإِسْتَبْرَقٌ وَحُلُّوا أَسَاوِرَ مِن فِضَّةٍ وَسَقَاهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا	بر اندام آنها [= بهشتیان] لباسهایی است از حریر نازک سبزرنگ، و از دیبای ضخیم، و با دستبندهایی از نقره آراسته اند، و پروردگارشان شراب طهور به آنان می نوشاند!	لباس های فاخر و نوشیدنی های پاک	
سوره انسان آیه 13	مُتَكَبِّرِينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ لَا يَرَوْنَ فِيهَا شَمْسًا وَلَا زَمْهَرِيرًا	این در حالی است که در بهشت بر تختهای زیبا تکیه کرده اند، نه آفتاب را در آنجا می بینند و نه سرما را!	تخت ها و فرش های زیبا	
سوره انسان آیه 14	وَدَانِيَةً عَلَيْهِمْ ظِلَالُهَا وَذُلِّلَتْ قُطُوفُهَا تَذَلِيلًا	و در حالی است که سایه های درختان بهشتی بر آنها فرو افتاده و چیدن میوه هایش بسیار آسان است!	انواع میوه ها و خوردنی ها	

روحی، روانی و حسی	چشمه و انهار	از چشمه‌ای که بندگان خاص خدا از آن می‌نوشند، و از هر جا بخواهند آن را جاری می‌سازند! از چشمه‌ای در بهشت که نامش سلسبیل است!	عَيْنَا يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللَّهِ يُفَجِّرُونَهَا تَفْجِيرًا عَيْنًا فِيهَا تُسَمَّى سَلْسَبِيلًا	سوره انسان آیه 6 سوره انسان آیه 18
	ظروف زیبای بهشتی	و در گرداگرد آنها ظرفهایی سیمین و قدح هایی بلورین می‌گرداند (پر از بهترین غذاها و نوشیدنی‌ها) ظرف های بلورینی از نقره، که آنها را به اندازه مناسب آماده کرده‌اند!	وَيَطَّافُ عَلَيْهِمْ بِآنِيَةٍ مِّنْ فِضَّةٍ وَأَكْوَابٍ كَانَتْ فَوَارِيرًا فَوَارِيرٍ مِّنْ فِضَّةٍ قَدْرُوهَا تَقْدِيرًا	سوره انسان آیه 15 سوره انسان آیه 16
	وسایل زینتی	بر اندام آنها [= بهشتیان] لباسهایی است از حریر نازک سبزرنگ، و از دیبای ضخیم، و با دستبندهایی از نقره آراسته‌اند، و پروردگارش شراب طهور به آنان می‌نوشاند!	عَالِيَهُمْ ثِيَابٌ سُنْدُسٍ خُضْرٌ وَأَسْتَبْرَقٌ وَحُلُوهَا سُورٌ مِّنْ فِضَّةٍ وَسَقَاهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا	سوره انسان آیه 21
	پذیرایی کنندگان	و بر گردشان (برای پذیرایی) نوجوانانی جاودانی می‌گردند که هرگاه آنها را ببینی گمان می‌کنی مرورید پراکنده‌اند!	وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُّخَلَّدُونَ إِذَا رَأَيْتَهُمْ حَسِبْتَهُمْ لُؤْلُؤًا مَّنثُورًا	سوره انسان آیه 19
	اشاره به حواس انسان و ویژگی شنوایی و بینایی انسان	ما انسان را از نطفه مختلطی آفریدیم، و او را می‌آزماییم؛ (بدین جهت) او را شنوا و بینا قرار دادیم!	إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِّنْ نُّطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَّبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا	سوره انسان آیه 2
	عطر خوش و تاثیر آن بر انسان	به یقین ابرار (و نیکان) از جامی می‌نوشند که با عطر خوشی آمیخته است	إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِّنْ كَأْسٍ كَانَتْ مِرْآجُهَا كَأُفُورًا	سوره انسان آیه 5
	امنیت و آرامش روحی روانی	(بخاطر این عقیده و عمل) خداوند آنان را از شر آن روز ننگه می‌دارد و آنها را می‌پذیرد در حالی که غرق شادی و سرورند!	فَوَقَّاهُمُ اللَّهُ شَرَّ ذَلِكَ الْيَوْمِ وَلَقَّاهُمْ نَضْرَةً وَسُرُورًا	سوره انسان آیه 11
	سایه آرام بخش و دل انگیز	و در حالی است که سایه‌های درختان بهشتی بر آنها فرو افتاده و چیدن میوه‌های بسیار آسان است!	وَدَانِيَةً عَلَيْهِمْ ظِلَالُهَا وَذُلَّتْ أُطُوفُهَا تَذَلُّيلًا	سوره انسان آیه 14
	هوای مطبوع و ملایم	این در حالی است که در بهشت بر تختهای زیبا تکیه کرده‌اند، نه آفتاب را در آنجا می‌بینند و نه سرما را!	مُتَّكِنِينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ لَا يَرَوْنَ فِيهَا شَمْسًا وَلَا زَمْهَرِيرًا	سوره انسان آیه 13

حال آنچه مهم می‌نماید آن است که چگونه معمار ایرانی توانسته است بر اساس ویژگی های توصیفی قرآن کریم در مورد بهشت جاودان، باغ ایرانی را همچون گلی در دستانش بیاراید و کالبدی بسازد که معنای بهشت را تصویرگر باشد.

بررسی تطبیقی توصیفات باغ از نگاه قرآن با ویژگی های باغ ایرانی

جدول 3- مقایسه توصیفات باغ از نگاه قرآن با اجزای باغ ایرانی (ماخذ: دکتر آزاده شاهچراغی، 1387)

توصیفات عناصر باغ بهشت در قرآن	نمونه آیه ای از قرآن	عناصر مشابه در باغ ایرانی
1	غرفه های بهشتی که نهرهای بهشتی از زیر آن ها جاری است.	آن را با کوشک ها در باغ ایرانی سنجیده اند که مظهر و سرچشمه آب در باغ در طبقه زیرین کوشک است و این نمونه در اکثر باغ های ایرانی دیده می‌شود.
2	باغ هایی که زیر درختان آن آب های جاری است.	این توصیف 41 بار در قرآن آمده است و این کیفیت یعنی جاری بودن آب در زیر درختان از ویژگی های اصلی باغ ایرانی است.
3	چهار نهر بهشتی که از زیر غرفه ها جاری است. (که در آن توضیح داده می‌شود چهار نهر از آب، شیر، عسل و شراب طهور یا انگبین در بهشت جاری است).	این توصیف با دو جوی متقاطع که به ظاهر چهار نهر جاری را در باغ ایرانی شکل می‌دهد شباهت دارد. (بعضی محققین معتقدند در برخی دوره های تاریخی ایران مثل دوره صفویه تلاش میشده تا باغ ها هرچه بیشتر به توصیفات قرآن شبیه ساخته شوند).
4	چشمه های بهشتی به عنوان منشا آب جاری	پنهان و پیدا شدن آب جاری در باغ ایرانی و ظهور آن در برخی

	نقاط باغ به عنوان " مظهر آب " و چشمه را به چشمه های بهشتی شبیه دانسته اند.	آیه 66	
5	عناصر و اجزاء نظام آبیاری در باغ ایرانی از جمله سینه کبکی ها را برای ایجاد آبشارهایی به تمثیل از آبشارهای بهشتی موصوف در قرآن دانسته اند.	سوره واقعه آیه 31	آبشارهای بهشتی و آب های همیشه روان
6	حوض، آبنا و یا استخرهایی که در باغ ایرانی در مظهر آب (محل خروج آب قنات در باغ) ایجاد می شود را مشابه آن دانسته اند.	سوره کوثر آیه 1	حوض های بهشتی که در آیات قرآن توصیف شده و واژه شاخص آن " کوثر " است.
7	تشبیه نظام سایه در باغ ایرانی که حاصل نظام هندسی کاشت درختان در آن می باشد.	سوره رعد آیه 29	درختان و سایه آن ها (از جمله طوبی که به عنوان عناصری برای ایجاد آرامش توصیف شده اند)
8	آب و هوای مطبوع و دلپذیر باغ های ایرانی به ویژه باغ های مناطق کویری ایران به آن تشبیه می شود.	سوره الدهر (الانسان) آیه 13	وصف هوای مطبوع بهشت
9	دیوار پیرامونی و محصور کننده باغ ایرانی و ورودی این باغ ها را به دیوار و درهای بهشت تشبیه کرده اند.	سوره الحديد آیه 13	اشاره به دیوار و درهای بهشتی (که در چهار آیه از آیات قرآن به آن اشاره شده است)

بطور خلاصه و مطابق آنچه در جدول بالا ذکر گردید کوشک های باغ ایرانی می تواند مصداقی از غرفه های بهشتی که نهرهایی از زیر آن ها جاری اند ، مطابق آیه 20 سوره مبارکه زمر باشد و معماران ایرانی با کشاندن آب و ایجاد فضایی آرام و دل انگیز با بهره گیری از حواس پنج گانه انسانی سعی در ایجاد آرامش روحی و روانی را برای ساکنین داشته اند. معماران ایرانی با جای دهی کوشک در میانه ی باغ و در نقطه ی ثقل و مرکزی خطوط متقاطع و ایجاد چهارباغی از درختان سعی در بازنمایی پردیس های بهشتی نموده اند. همچنین در بررسی منابع تامین آب باغ های ایرانی و ایجاد قنات ها و در ادامه هدایت آب قنات ها به داخل باغ های ایرانی از منشاها چشمه های آب، آن را می توان تبلوری از چشمه های آب بهشتی دانست که معماران چیره دست ایرانی، در دل بیابان های کویری فلات مرکزی ایران دست به ساخت چنین شاهکارهای مهندسی نموده اند. معماران در ادامه ی کشاندن آب به داخل باغ های ایرانی و با استفاده از شیب زمین بصورت بسیار حرفه ای با پلکانی نمودن مسیرهای هدایت آب، آبشارهایی کوچک و مصنوعی را خلق می نمایند تا با استفاده از حس شنوایی انسان به لطیف روح انسان پرداخته و وی را وارد فضایی آرامش بخش نماید. معماران با استفاده از درختان بلند قامت و سازگار با اقلیم هر منطقه از سرزمین ایران و با ایجاد نظام سایه و سایه اندازی به خنک سازی فضای باغ با استفاده از دو عنصر درخت (ایجاد سایه) و آب می نمایند. فضای محصور باغ را نیز تشبیهی از بهشت و درهای باز شده بر روی مومنان پنداشته اند و اینگونه تمثیلات میان باغ های ایرانی و باغ های قرآنی را مرتبط دانسته اند.

نتیجه گیری: بررسی تطبیق پذیری باغ ایرانی و ویژگی های باغ از منظر قرآن

در پایان و با نگاهی بر آنچه بیان گردید، با مروری بر ویژگی های باغ های ایرانی و اندیشه ای در آیات قرآن کریم و روایات ائمه اطهار؛ ویژگی های باغ های ایرانی را برشمرده و با ویژگی های باغ های قرآنی و تمثیل های ذکر شده از پردیس های بهشتی بررسی گردیده و تطابق پذیری این دو بررسی خواهد گردید.

در بررسی هندسی باغ های ایرانی شامل سه نمونه تک محوری، دو محوری و متقاطع میشد. در نمونه ی تک محوری باغ ایرانی، باغ به گونه ای پدید می آید که دو باغ در طرفین یک مسیر عبوری شکل داده می شوند. این نمونه از باغ را میتوان در آیه 33 سوره مبارکه الکهف نیز مشاهده نمود. در نمونه ی دو محوری نیز دو در واقع عرصه باغ بوسیله ی دو محور موازی به سه قسمت تقسیم می شوند که در این نمونه باغ های سه قسمتی موازی با یکدیگر ایجاد می شوند و تعدد در عرصه ی باغ های ایجاد شده را میتوان مصداقی از باغ ها و بهشت های قرآنی بر شمرد. در نمونه ی دیگر که در واقع الگوی متوازن شده ی آن الگوی مرجع باغ ایرانی نامیده می شود، دو محور متقاطع عمود بر هم عرصه باغ را به چهار قسمت تبدیل می نماید. اگرچه این چهارتایی شدن باغ

را میتوان براساس اعتقاد به چهار عنصر آب، باد، خاک و آتش در ایران کهن دانست اما مطابقت‌هایی نیز در همین راستا برای وصف بهشت از جانب خداوند و در آموزه‌های اسلامی مطابق آیه 62 و 66 سوره مبارکه الرحمن آمده است و در همین راستا الگوی ایجاد چهار باغ‌ها بخصوص در دوره صفویه نیز با تاکید بیشتری ادامه می‌یابد. در همین راستاست که در نظم بخشی به کاشت درختان در باغ‌های ایرانی از همین آموزه‌ها استفاده گردیده است و باغ‌ها ایجاد شده‌اند. در همین راستا و به منظور حسن ختام مطالعات در بخش مطالعات اصول انتظام کاشت درختان در باغ‌های ایرانی و مطابق با آیات قرآن کریم جدول زیر تهیه و تنظیم می‌گردد:

جدول 4- تطبیق ویژگی‌های هندسه باغ ایرانی و باغ‌های بهشتی قرآن (ماخذ: نگارندگان)

ترجمه آیه	نمونه آیه قرآنی	ویژگی باغ	هندسه باغ ایرانی
هر یک از این دو باغ میوه اش را می‌داد و چیزی از آن میوه نمی‌کاست، و میان آن دو باغ، نهری [پر آب] روان کردیم	آیه 33 سوره الکهف	باغ در سو و جوی آب در میانه	باغ‌های تک محوری ایرانی
یقیناً پرهیزکاران در بهشت‌ها و [کنار] نهرها هستند	آیه 54 سوره القمر	باغ‌هایی که نهروایی در میان آن‌ها روانند	باغ‌های دو محوری ایرانی
در آن دو بهشت دو چشمه همواره جوشان و در حال فوران است. و جز آن دو بهشت، دو بهشت دیگر [هم] هست.	آیه 62 و 66 سوره الرحمن	چهار باغی دو باغ در کنار دو باغ دیگر	باغ‌های متقاطع

در بررسی نظام کوشک‌ها و ویژگی‌های کوشک‌های ایرانی در باغ‌های ایرانی و مطابقت آن با سراها و کاخ‌های بهشتی وصف شده در قرآن کریم به سه ویژگی اساس کوشک‌های ایرانی اشاره می‌گردد. در ابتدای صحبت سخن از جایگاه کوشک ایرانی در میان باغ و احاطه شدن آن بوسیله‌ی درختان می‌باشد. استفاده از نظام سایه اندازی و نظام آبیاری و هدایت آب در باغ به منظور ایجاد آسایش و رفاه برای استفاده‌کنندگان آن را می‌توان با آیه 72 سوره مبارکه توبه منطبق دانست که جایگاه ابدی مردان و زنان مومن را در سراهای پاکیزه و جاودان وصف می‌نماید.

در گام دوم بررسی ویژگی‌های چند طبقه بودن کوشک‌ها می‌باشد که معماران ایرانی با ساخت بنای چند طبقه‌ی کوشک‌ها در میانه‌ی باغ سعی در ایجاد چشم اندازی وسیع و سرسبز برای استفاده‌کنندگان را داشته‌اند و این ویژگی مهم را می‌توان منطبق با آیه 20 سوره الزمر در وصف کوشک‌های چند طبقه‌ی بهشتی دانست که نمونه جامع این کوشک را می‌توان در کوشک باغ دولت آباد یزد نیز مشاهده نمود.

و در گام آخر نیز اشاره قرآن کریم مطابق آیه 20 سوره الزمر به سراهایی است که از زیر آن‌ها نهرها جاریست و بر همین مبنا معماران چیره دست ایرانی عنصر مهم آب را به بنای کوشک وارد می‌نمایند و با تعبیه و ساخت حوض‌های آب در درون کوشک‌ها و کشاندن آب با نهروایی به داخل کوشک فضایی دلنشین و مفرح را بوجود آورده‌اند.

در نهایت نیز می‌توان ویژگی‌های ذکر شده در مورد کوشک‌های ایرانی را با توجه به جدول زیر (بر اساس آیات قرآن کریم) منطبق با ویژگی‌های سراهای بهشتی دانست:

جدول 5- تطبیق ویژگی باغ های ایرانی و باغ های بهشتی از منظر قرآن (ماخذ: نگارندگان)

ویژگی کوشک ها	نمونه آیه قرآنی	ترجمه آیه
کوشک در میان باغ	آیه 72 سوره توبه	خدا به مردان و زنان با ایمان بهشت هایی را وعده داده که از زیر [درختان] آن نهرها جاری است؛ در آن جاودانه اند، و نیز سراهای پاکیزه ای را در بهشت های ابدی اوعده فرموده و هم چنین خوشنودی و رضایتی از سوی خدا [که از همه آن نعمت ها] بزرگ تر است؛ این همان کامیابی بزرگ است.
کوشک های چند طبقه	آیه 20 سوره الزمر	ولی کسانی که از پروردگارشان پروا داشتند، برای آنان غرفه هایی است که از فراز آنها غرفه هایی دیگر بنا شده و از زیر آنها نهرها جاری است. خدا این وعده را داده است؛ خدا خلف وعده نمی کند.
جوی های روان از زیر کوشک و وارد شدن آب به بنای کوشک	آیه 20 سوره الزمر	ولی کسانی که از پروردگارشان پروا داشتند، برای آنان غرفه هایی است که از فراز آنها غرفه هایی دیگر بنا شده و از زیر آنها نهرها جاری است. خدا این وعده را داده است؛ خدا خلف وعده نمی کند.
باغ هایی که قصرها و کوشک ها در آن قرار دارند	آیه 10 سوره الفرقان	همیشه سودمند و با برکت است آنکه اگر بخواهد بهتر از آن را [در دنیا] برای تو قرار می دهد، بوستان هایی که از زیر [درختان] آن نهرها جاری باشد، و قصرهایی استوار و مجلل [برای تو] مقرر می نماید.

در تطبیق نظام کاشت و سایه درختان در باغ های ایرانی همواره از درختان سایه گسترده و بلند مانند چنار و سرو استفاده میشده است. همچنین مطابق آموزه های اسلامی و تاکیدات سیره ی پیامبران و ائمه اطهار همواره به جهت سودهای فراوانی که درختان به انسان ها می رسانند تاکید بر کاشت درختان مثمر همواره مورد تاکید قرار گرفته است به گونه ای که در «کنز العمال» از حضرت محمد (ص) روایت شده است که فرمود: «من نصب شجره و صبر علی حفظها و القیام علیها حتی تثمر، کان له فی کل شیء یصاب من ثمره صدقه عندالله» (هندی، همان، 1273 ق: 341)؛ هر کس درختی بکارد و از آن حفاظت کند تا ثمر دهد، خداوند به اندازه ثمره آن، به وی پاداش خواهد داد. نمونه ی باغ هایی که در آن ها از درختان مثمر در کنار درختان سایه انداز استفاده شده است باغ دولت آباد یزد را می توان برشمرد که به جهت هماهنگی درخت انار با فلات مرکزی ایران و اقلیم این نواحی مورد استفاده و کاشت قرار گرفته است. همچنین در نمونه باغ های موجود در شیراز نیز از درختان نارنج و پرتقال و ... استفاده و کاشت میشود. قابل ذکر است که در قرآن کریم از میوه ی درختان خرما، انار، انگور، انجیر و زیتون نام برده شده است که تمامی این درختان در اقلیم های مختلف ایران قابل کشت می باشد. برای نمونه باغ های اناری که در فلات مرکزی ایران و در نمونه موردی باغ دولت آباد یزد نیز کاشت شده است که مطابق با آیه 68 سوره الرحمن نیز منطبق است.

جدول 6- جدول تطبیق نظام کاشت درختان و سایه اندازی باغ ایرانی و آیات قرآنی و روایات اسلامی (تدوین توسط نگارندگان)

ویژگی نظام کاشت درخت در باغ ایرانی	منبع و تأکیدات	ترجمه یا حدیث
کاشت درختان سایه انداز	آیه 35 سوره الرعد	صفت بهشتی که به پرهیزکاران وعده داده شده [چنین است که] از زیر [درختان] آن نهرها جاری است، میوه ها و سایه اش همیشگی است. این عاقبت و فرجام کسانی است که [در همه امور زندگی] پرهیزکاری کردند و فرجام کافران آتش است.
	آیه 14 سوره الانسان	و سایه های درختان به آنان نزدیک و میوه هایش به آسانی در دسترس است
کاشت درختان مثمر (میوه دار)	آیه 14 سوره الانسان	و سایه های درختان به آنان نزدیک و میوه هایش به آسانی در دسترس است
	حضرت محمد (ص)	هر کس درختی بکارد و از آن حفاظت کند تا ثمر دهد، خداوند به اندازه ثمره آن، به وی پاداش خواهد داد

با توجه به تمامی مواردی که ذکر گردیدند و با در نظر گرفتن مفاهیم باغ سازی در اسلام و مفاهیم و اصول باغسازی ایرانی، پیوند ناگسسته میان این دو برقرار می باشد که با در نظر گرفتن تمامی اصول ذکر شده در صفحات قبل میتوان این گونه نگاشت که باغ سازی ایرانی منطبق با مفاهیم باغ سازی اسلامی می باشد و معماران ایرانی با اصول اولیه خود و با اضافه نمودن مفاهیم اصیل اسلامی و توصیفات بهشتی قرآن کریم دست به خلق شاهکارهای معماری زده اند که همچنان در تاریخ ماندگار می باشند و زمینه ای برای باغ سازی های آینده نیز می باشند. قابل ذکر و تأکید می باشد که مفاهیم و تأکیدات پیامبر گرامی اسلام، ائمه معصومین علیهما السلام و روحانیون بزرگ در کاشت و درختکاری و ایجاد باغ در ایران روند شتاب بخشی داد، بگونه ای که بهترین نمونه های باغ سازی ایرانی را میتوان در عصر صفویه در ایران مشاهده نمود. از دیدگاه کالبد شناسی باغ های ایرانی، می توان اینگونه نگاشت که اصول اولیه ی باغ سازی ایرانی بعنوان مبدا حرکت باغسازی در ایران شکل گرفت و با ورود اسلام به ایران و تأکیدات اسلامی، روند باغسازی شتاب بیشتری به خود گرفت و در مفهوم شناسی و معناگرایی، اصول اولیه باغ سازی ایرانی با پیوند خوردن خود در طول سالیان پس از ورود اسلام به ایران، مفاهیم این دو که در راستای یکدیگر بودند به شکل تکامل گونه ای به یکدیگر کمک نمودند و در بیان دیگر لایه های کهن و اساطیری ایران در باغ سازی با مبنا قرار گرفتن و سپس با اضافه شدن لایه های اسلامی، بر این روند سرعت بیشتری افزود و تکامل بخشی بر اصول باغسازی با اضافه شدن لایه های اسلامی بر آن باعث خلق معماری بی نظیری در ایران گردید.

مراجع

- [1] افلاطون. مجموعه آثار (چهار جلد)، ترجمه: محمدحسن لطفی، تهران، انتشارات خوارزمی، 1380.
- [2] بورمان، کارل. افلاطون، ترجمه: محمدحسن لطفی، تهران، طرح نو، 1387.
- [3] دادبه، آریاسپ. باغ ایرانی و حکمت مینویی، خلاصه مقالات نخستین همایش باغ ایرانی، سازمان میراث فرهنگی و گردشگری کشور، 1383.
- [4] استیرلن، هانری. اصفهان تصویر بهشت، م.ارجمند، جمشید، تهران، نشر فرزاد، 1377.
- [5] بورکهارت، تیتوس. فاس شهر اسلام، م.وحدتی دانشمند، مهرداد، تهران، نشر حکمت، 1392.
- [6] مهربانی گلزار، محمدرضا. کشف ساختار فضایی و منظرین مجموعه پاسارگاد، مجله نظر، شماره 20، 1391.
- [7] حیدری، فاطمه. ایرانی بهبهانی، هما. باغ ایرانی، تهران، نشر همشهری، 1387.
- [8] خسروی، حامد. جغرافیای سیاسی لوح رسا - باغ پارسی و ایده شهری، مجله معماری و شهرسازی دانشگاه ویلینیوس لیتوانی، شماره 38، 1394.
- [9] شاهچراغی، آزاده. پارادایم های پردیس، انتشارات جهاد دانشگاهی واحد تهران، 1394.
- [10] میرفندرسکی، محمدمین. باغ ایرانی درکی از باغ پارسی، مجموعه مقالات اولین کنفرانس باغ ایرانی، سازمان میراث فرهنگی و گردشگری ایران، 1383.
- [11] پیرنیا، محمدکریم. باغ های ایرانی، تدوین فرهاد ابوضیاء، مجله آبادی، سال چهارم، شماره 15، 1358.
- [12] مسعودی، عباس. مطالعه و تحلیل باغ های ایرانی در منطقه کویری (نمونه باغ های ایرانی ماهان کرمان) رساله دکتری معماری دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم تحقیقات دانشکده هنر و معماری، 1382.
- [13] الکرچی، ابوبکر محمد بن الحسن الحاسب. استخراج آب های پنهانی، ترجمه حسین خدیو جم، تهران، نشر بنیاد فرهنگ ایران، قرن پنجم هجری قمری.
- [14] مهدی نژاد، جمال الدین. ضرغامی، اسماعیل. سادات، سیده اشرف. رابطه انسان و طبیعت در باغ ایرانی از منظر معماری اسلامی؛ فصلنامه نقش جهان، شماره 1-5، 1394.
- [15] نقره کار، عبدالحمید. درآمدی بر هویت اسلامی در معماری و شهرسازی، تهران، وزارت مسکن و شهرسازی، چاپ اول، 1387.
- [16] حجت، عیسی. هویت انسان ساز، انسان هویت پرداز، نشریه هنرهای زیبا، شماره 24، 1384.
- [17] Dickie, James. The Hispano - Arab Garden, Its philosophy and Function, in Bulletin of the second of Oriental and A FRICAN Studies, 1968.
- [18] انصاری، مجتبی. محمودی نژاد، هادی. باغ ایرانی تمثیلی از بهشت، 1386.
- [19] نصر، سید حسین. هنر و معنویت اسلامی، ترجمه رحیم قاسمیان، چاپ اول، تهران، مؤسسه انتشارات سوره، 1375.
- [20] Wescoat, dim Jr. The Islamic Garden: Issues For landscape Research, Environmental DESIGN, Journal of the Islamic Environmental Design Research Centre 1, 1986.
- [21] Porter, yves. The venart. A RTHUR, Places and Gardens of Persia, translated from the French by, David, Radinowicz, Spain, LCG, Flammarion, 2003.
- [22] Moynihan, Elizabeth B. PARADISE AS A Garden in Persia and Mughal India, USA, George Braziller INC, 1979.
- [23] جیمز، آلن. هنر فولاد سازی ایران، ترجمه پرویز تناولی، چاپ اول، تهران، انتشارات یساولی، 1381.
- [24] هندی، امدادحسن بن علی حسن. تحفه المتقین، قم، نشر باهتتام سید اصغر حسین، 1273 قمری.